

I. PREDGOVOR

NA POTI V CIVILNO DRUŽBO

Na vrhuncu splošne krize socialističnih družbenih sistemov so se v osemdesetih letih razprave o socializmu oddaljile od običajnih sholastičnih dilem, kot so vprašanja, ali gre za krizo ekonomskega ali tudi političnega modela, kako reformirati politični sistem v okviru nespremenjene monistične distribucije moči in oblasti ipd. Z oddaljevanjem od teh dilem, ki ostajajo znotraj aporij socializma so se razprave približale »bistvu problema – da namreč ne govorimo zgolj o parcialnih krizah (ekonomski, politični, socio-kulturni, nacionalni...), temveč o krizi socialističnega projekta, o krizi socializma kot takega« (1). Izguba ali vsaj problematiziranje historične in ideološke legitimnosti socializma in priznanje, da je le-ta v krizi, je aktualizirala vprašanje izginjanja socializma kot teoretskega koncepta in kot realne pozitivitete. V zvezi s tem je nastala tudi povsem konkretna dilema: ali je namreč socializem sploh še alternativa zahodnoevropski civilizaciji, alternativa, ki bi dopuščala normalno družbeno ureditev na prehodu iz 20. v 21. stoletje. Vse bolj pogoste so trditve, da socializem blokira ekonomsko učinkovitost in politično demokratičnost, ti dve ključni funkciji vsake »normalne družbene ureditve«. Zato je pravo vprašanje, kako izstopiti iz socializma, ne pa njegova reforma ali iskanje alternativ v okviru iste paradigme.

Najbolj je seveda problematična eshatološka naravnost te paradigme (naravnost, ki v imenu epohalnih ciljev sili družbeno stvarnost k približevanju velikim zgodovinskim idealom), pa seveda tudi vse njene ostale značilnosti. Npr. razredna razsežnost socializma kot družbenega projekta, ki je reduciran in fiksiran na odnos kapital – delo; delavski razred kot najpomembnejši ali celo edini dejavnik boja za novo socialistično družbo; ekonomski model, ki temelji na

(1) Bogomir Kovač, *Teorija in praksa*, št. 1–2, Ljubljana 1989, str. 105.

družbeni lastnimi in dirigiranim gospodarstvu; monistični oziroma enopartijski politični sistem... če prištejemo še omejenost in protislovnost socialističnega koncepta humanizma in demokracije, postane jasna izpraznjenost tega zgodovinsko kompromitiranega projekta.

Ob podmeni, da je to le navidezni problem, ujet v ideološko razlikovanje med kapitalizmom in socializmom, se alternativa kaže na povsem drugi ravni. Če jo razumemo kot institucionalizacijo normalnega ekonomskega in političnega sistema, ki ga danes pozna in živi zahodna civilizacija (tržno gospodarstvo, pravna in socialna država, civilna družba), postane njen pridevek (socialistična ali kapitalistična družba) nepomemben. Vendar tudi tisti, ki so zadržani do take alternative, ne iščejo elementov postsocialistične družbe v okviru znanih modelov socializma, to je državnega in samoupravnega. Tako je John Keane opozoril, da med obema modeloma ni velikih razlik, kajti oba temeljita na ideji kolektivne harmonije (2). To je tudi razlog njunega soglasja o končnih ciljih družbenega poenotenja: odprava družbene delitve, političnih antagonizmov in konfliktov ter brisanje razlik med civilno družbo in državo.

Kar zadeva ekonomsko učinkovitost, ni potrebno posebej izpostavljati zmotnosti mita o kolektivni harmoniji, saj so evidentni katastrofalni rezultati ideološkega koncepta družbene oziroma državne lastnine ter dirigiranega netržnega gospodarstva. V zvezi s politično demokratičnostjo kot drugo ključno funkcijo normalne/sodobne družbe pa omenimo opredelitev Johna Keana: »Demokracija je, če gledamo nanjo abstraktno, tip družbe, v kateri obstaja pluralistična civilna družba, ki jo zakonsko jamčijo državne institucije, ki so same odgovorne civilni družbi« (3). Državni in samo-

(2) John Keane, (Zbornik) *Socialistična civilna družba?*, Krt, Ljubljana 1985, str. 80.

(3) John Keane, *Katedra*, št. 8, april 1989, Maribor, str. 8.

upravni socializem v imenu absolutne vladavine mita kolektivne harmonije in homogenizacije interesov odpravljata razliko med državo in civilno družbo; prvi z afirmacijo države kot varuha občin in zgodovinskih interesov, drugi pa z njenim odpravljanjem. Ne glede na različna sredstva, s katerimi udejanjata ta zgodovinski projekt in ideal, so bistvene podobnosti med njima očitne: niti v enem niti v drugem modelu socializma niso predvideni institucionalni mehanizmi, ki bi vzpostavili in varovali neodvisnost družbene sfere pred posegi države; omejen je obseg civilnih in političnih pravic; neposredna demokracija (z ukinitvijo parlamentarnega sistema) zagotavlja predpostavljeno homogenizacijo interesov, ki jih reprezentira vladavina enopartijskega sistema ipd.

Opisana kriza socializma predstavlja ozadje prispevkov, ki so pod naslovom Dvignjeni zastor (v nadaljevanju: DZ) vsak teden tri leta izhajali v časopisu Naš čas. Pisanje je tematsko in žanrsko raznotero: ekologija, struktura politične moči in oblasti, urbanizem, pri čemer je v ospredju refleksija aktualnih dogodkov, ki jih sprožajo vzvodi občinske politične oblasti. Posredna ali neposredna poanta DZ je blokiranje družbe, ki je rezultat krize socialističnega projekta. Snov je obdelana v slogu raziskovalnega novinarstva, eseja, satire itn. Preveč bi poenostavljali, če bi DZ brali izključno kot kritiko politične oblasti, kot se manifestira v vsakdanji praksi. Tako bi si namreč skoraj ne mogli razložiti, kaj žene konkretno politiko v nenehne obskurnosti: hkrati uveljavlja in krši zakone, zagovarja ekološko uničujočo in ekonomsko neracionalno kvantitativno rast proizvodnje ter tiho pristaja na žrtvovanje Šaleške doline energetiki, grobo posega v kulturno dediščino itn. Pri tem pa je skoraj vedno prisoten potencialni naboj politične afere. Zato avtorja trčita v politično jedro tudi tedaj, ko je predmet njunega pisanja povsem nepolitičen. Pišeta lahko o čemerkoli in pri tem nastopata z racionalnimi in večinsko odobranimi predlogi, vendar to politične oblasti k ničemur ne zavezuje in se praviloma tudi nič ne spremeni.

Nasprotno! Če ta dejstva razumemo izključno znotraj fenomena lokalne politike, kjer da je že vnaprej vse jasno, ko pa gre le za manipulacijo korumpirane politbirokracije, ki obvladuje in si podreja celotno družbeno sfero, je na empirični ravni lahko vse to tudi razumljivo. Toda do pravega odgovora se na ta način ne bomo dokopali. Tudi če bi bila moralna podoba establišmenta še tako neoporečna in tudi sicer ne bi bilo dvoma v njegovo liberalnost, bi bili konkretni rezultati podobni tistim, ki jih producira skrupirana in nedemokratska politična oblast.

V obeh primerih imamo namreč opraviti s samoupravnim sistemom, ki družbena razmerja regulira na temelju velikih ideoloških in zgodovinsko proklamiranih ciljev. Posledica tega je vladavina specifične logike politične racionalnosti. Racionalnosti, ki je univerzalni adut politbirokracije in temelj njene vloge »stvarnika« nove zgodovinske epohe. Pri reprezentiranju samoupravne demokracije in interesov delavskega razreda je seveda to sredstvo moč uporabiti kadarkoli ter si tako nenehno zagotavljati ideološko legitimnost. Tako npr. imata voluntarizem in neodgovornost politične elite vedno ideološko kritje, saj so merila njenega ravnanja ohlapni in megleni zgodovinski ideali, ne pa s posebno ideologijo neobremenjena logika politične racionalnosti, ki bi bila institucionalno razmejena od logike ekonomske racionalnosti. Ta privilegij pa ni rezerviran le za skrajne primere, ko je potrebno oblast ideološko legitimirati (v vseh dosedanjih spodletelih reformnih poizkusih ga je politbirokracija uspešno uporabljala kot najmočnejše orožje v boju s tehnokracijo), ampak je v mistificirani obliki vpet v dejanski proces družbene reprodukcije, bodisi kot ideologija združenega dela ali delegatskega sistema. V ustrezno ideološko obdelanem političnem prostoru je bilo doslej razmeroma enostavno uveljavljati dominacijo svojevrstne politične racionalnosti, četudi je to v našem primeru logika količinske industrijske (in energetske) rasti kot enega od postulatov socialističnega gospodarstva.

Prav ta logika, ki jo lahko brez pretiravanja ilustriramo z znanim paradoksom »situacija je katastrofalna, ni pa še resna«, je prevladujoči predmet kritičnega angažiranja avtorjev. V razmerah, ko Šaleški dolini grozi ekološki, biološki in družbeni kolaps, je to logiko sicer za javno rabo potrebno nekoliko modificirati, grožnjo pred kolapsom pa nevtralizirati z oblastnim novorekom, ki nenehno govoriči, kako je potrebno skrbeti za zdravo okolje in preprostega človeka. Ko poskušajo ekološko gibanje diskreditirati z običajnimi ideološkimi oznakami ali pa z razglašanjem njegovih pripadnikov za čustvene zanesenjake, fanatike ipd., je opravljen prvi del posla.

Drugi del je prepuščen prostemu teku oblastnih mehanizmov in komplicirani proceduri »samoupravnega usklajevanja interesov«. Tako kot je v zvezi s korporativno krekovskimi elementi samoupravljanja zapisal Slavoj Žižek, gre pri tem za... »takšno pojmovanje (in prakso) samoupravljanja, ki ga zvede na splet izražanja zmerom partikularnih interesov v okviru 'depolitiziranih' samoupravnih skupnosti: na ta način se vzbuja vtis, da je kar najširše število ljudi nenehno 'aktivnih', da v skrajno prepleteni mreži samoupravnih skupnosti in delegatskih razmerij nenehno 'odločajo' o vsem mogočem, izražajo in usklajujejo svoje interese, vtis, ki pa ga hkrati podvojuje 'globlji vtis, da se odloča o vsem mogočem, le o tistem ne, za kar v resnici gre'. Drugače povedano, vse to nenehno 'dogovarjanje in odločanje' ostaja na partikularni in depolitizirani ravni, splošni okvir in usmeritev sta mu nekako vnaprej določena s strani tistega, čemur v vladajoči (in deloma zavajajoči) terminologiji pravimo 'državno-partijski monopol'« (4).

Pričujoča knjiga je tako svojevrstna antologija primerov, ki potrjujejo citirano tezo. Mimo manipulacije s sklepi eko-

(4) Slavoj Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci. Delavska enotnost*, Ljubljana 1987, str. 56.

loške problemske konference se sprehodimo do odločanja o lokaciji za odlagališče jedrskih odpadkov, kar je posebej zanimiva zgodba: po (samo)organiziranem pritisku velenjske javnosti sta najvišja republiška funkcionarja zagotovila, da odlagališča v Šaleški dolini ne bo, saj naj bi o lokaciji odločale izključno prizadete občine; čez čas pa je bila javnost posredno seznanjena z dejstvom, da je odločanje o tem v neposredni pristojnosti republike in na njeno dokončno odločitev občine kajpak sploh ne morejo vplivati.

Kljub temu da knjiga ni le kronika brezupnih državljanskih iniciativ, prevladuje vtis, da se vse dogaja v okviru, v katerem je ekološko gibanje s svojimi zahtevami omejeno zgolj na sodelovanje v političnem ritualu. V tej konkretni anatomiji oblastnih mehanizmov politična oblast sicer ni homogena; največji vpliv nanjo imajo sicer zagovorniki »trde variante«, vendar se je pod pritiskom javnosti v občinskem političnem vrhu dogodila polarizacija. Javno se je pokazala ob ekološki problemski konferenci, vendar liberalnejša struja ni segla dlje kot do napol zasebnega simpatiziranja s proekološkimi zahtevami. V tem primeru torej ne gre za razcep, ki bi problematiziral način produkcije, ki je uničevalen za naravo. Tudi zato stoji naša trditev, da v političnem sistemu, ki ne pozna institucionalizirane konkurence, ni ključnih razlik med bolj ali manj liberalno politično elito.

V tej luči bi lahko, sicer z lagodne časovne distance, avtorjema očitali določeno mero naivnosti in nekritične evforije, ko npr. lokalne ekološke bitke z nejasnim izidom proglašata za dobljene, ko precenjujeta pomen ustanavljanja ekoloških društev, predvsem pa takrat, ko z vso resnostjo sodelujeta v igri, ki jo diktira lokalna politična oblast. Vendar očitki zgrešijo namen takoj, ko upoštevamo presežek, ki ga pisanje proizvede prav z naivnim zaupanjem v politični sistem in njegova pravila igre. Po avtorju teze o krekovskih elementih samoupravljanja realsocializem živi tudi od dejstva, da imajo ljudje do njega cinično distanco,

da ne verjamejo vanj in zato v njegovi igri ne sodelujejo. Toda takšni ciniki so najboljši podložniki sistema; zato je treba igro jemati zares in izkoriščati vse razpoložljive mehanizme, ki jih sistem ponuja.

In prav to odlikuje DZ. Kaže se nam kot kronika trmoglavega vztrajanja pri pravilih igre in nenehnega opozarjanja na njih kršitve. Vendar ne v imenu neke epohalne emancipacije človeštva, ampak zaradi povsem pragmatičnih ciljev. Ta instrumentalni vidik angažiranja je v lokalnem političnem prostoru proizvedel povsem nove učinke. Če že prvi zametki polarizacije v občinskem vrhu niso načeli politične monolitnosti, so razpoke pričele nastajati zaradi vse močnejšega pritiska civilne družbe! Prvič mimo oblastnih mehanizmov (več kot deset tisoč ljudi na ekoloških demonstracijah v Titovem Velenju, »samozaščitno« ravnanje državljanov v primeru iskanja lokacije za odlagališče jedrskih odpadkov, rezultati javnomnenjske raziskave ipd.), drugič pa z vse bolj agresivnimi nastopi »zelenih« udeležencev delegatskega sistema. Oboje je sililo lokalno oblast k sprejemanju odločitev, ki so bile očitno v nasprotju z njenimi praviimi interesi na eni strani, in so problematizirale njeno legitimnost na drugi.

Zaradi tega je potrebno dopolniti vtis, češ da lokalno ekološko gibanje le sodeluje v političnem ritualu. Ko sta pisca vplivala na sprotno praktično in politično artikulacijo ekoloških pobud in zahtev, sta pripomogla, da so se državljske iniciative aktivno vključevale v politični sistem in njegove igre. Ko se je širil politični prostor, je za politbirokracijo postajal čedalje manj pregleden in obvladljiv. Tako se je npr. že v začetku občinski establišment zadnji trenutek priključil množičnim ekološkim demonstracijam v Titovem Velenju zato, ker je bil enostavno postavljen pred dejstvo, da zborovanje bo, ne glede na njegovo mnenje. Resno je bila načeta običajna rutina političnega rituala, hkrati pa so se rodili prvi zametki nadzora javnosti nad politiko. Zato verjetno ni dovolj navidezno toleranco

občinskih političnih struktur (pisca nista bila deležna neposrednega pritiska) pojasnjevati le z liberalizacijo slovenske politike. Razlog je iskati tudi v vse bolj neodvisni (lokalni) javnosti, ki klasičnih metod političnega obračuna z ekološko opozicijo ne bi več tolerirala. Za kaj več pa oblast očitno ni bila sposobna. Od tod tudi njen molk na polemичne prispevke: ob negativni kadrovske selekciji in splošni mediokriteti (ki je pogoj za plezanje po oblastnih klinih) lokalna politbirokracija verjetno ni bila zmožna sodelovati v argumentirani polemiki, čeprav sta jo avtorja k temu vseskozi pozivala. Vendar molk ni le vprašanje moralne drža ali (ne)pismenosti občinskih uradnikov, ampak tudi posledica dejstva, da zaradi štiridesetletnega izključevanja javnosti iz politične sfere politbirokracija obvladuje le enosmerno komuniciranje z javnostjo.

Če pa posamezne prispevke motrimo v kontekstu konkretnih dejanj lokalne politične elite, hitro naletimo na navidezni paradoks. Prav vztrajanje pri pravilih igre, torej predvsem pri upoštevanju pravnega sistema in zakonov, se izkaže za legalne nosilce oblasti neznosno. Razlog je seveda preprost: pravila igre so formalno postavljena zaradi zagotavljanja problematične legitimnosti, vsebinsko pa zato in tako, da jih je mogoče neprenehoma in učinkovito kršiti. Zato je razumljivo, da piscema kritizirani nosilci oblasti javno niso ugovarjali. V primerih, ko je postalo jasno, da bo njuno pisanje skoraj gotovo sprožilo afero lokalnih ali širših razsežnosti, so problem raje rešili v političnem zakulisju, torej z izključevanjem javnosti, a skladno z njenimi interesi.

Zaradi dejstva, da je javnost politbirokraciji neznosna in nepotrebna, sta pisca s svojo dialoško formo sicer zgrešila pravega naslovnika (namesto z lokalnim establišmentom sta dejansko komunicirala z javnostjo), vendar se je to pokazalo kot izjemno produktivno. Ob ekoloških problemih, ki sta jih načenjale, se je namreč konstituirala od uradne politike vse bolj neodvisna javnost, njeni predstavniki pa

so zlagoma pričeli zasedati mesto v političnem prostoru. Posledice tega so čedalje pogostejše blokade doslej samoumevnih odločitev občinske politične elite.

Vzporedno s tem procesom se je kmalu pričela kazati tudi polarizacija znotraj lokalne civilne družbe. In tudi temu je v veliki meri botroval prav DZ. Po začetnem navdušenju ob ustanovitvi občinskega ekološkega društva sta pisca razmeroma hitro usmerila pozornost na njegovo samoblokado: izogibanje eksplicitni politizaciji ekoloških vprašanj, pretirano vztrajanje pri prosvetljevanju javnosti, moralizatorsko apeliranje na oblast in podobne marginalne zadeve, ki ne morejo imeti večjih učinkov. Razkol znotraj civilne družbe in anticipacijo danes že strukturiranega političnega prostora ilustrira naslednji odlomek iz DZ: »Šaleško ekološko gibanje se je izteklo v Šaleško ekološko društvo, ki nikoli ne bo moglo do popolnosti uresničiti sanj, sanjanih 8. novembra 1987. Ne zato, ker kdorkoli v društvu ne bi hotel uresničiti želja, ampak zaradi njegove objektivne oddaljenosti od možnosti vpliva na politične odločitve. Tako je Šaleško ekološko društvo amorfni ostanek množičnega gibanja, ki se pač ni moglo vključiti v nekakšno stranko zelenih iz zelo preprostega razloga: ker je ni!« (5). Citiramo ugotovitev lahko razumemo tudi kot napoved samoukinitve DZ. Potem ko je bilo doseženih nekaj manjših ekoloških zmag (sanacijo posledic lastnega onesnaževanja je prevzel Rudarsko elektroenergetski kombinat, tim. šoštanjski trikotnik je bil izvzet iz področja eksploatacije premoga, asfaltna baza ne bo zgrajena v Pesju, močan odpor javnosti do odlagališča jedrskih odpadkov itd.) in je ekološki problem Šaleške doline tudi medijsko prodrli v slovensko javnost, mesto DZ v občinskih političnih igrah zasedajo novi igralci.

(5) Peter Rezman, *Od vstaje do zmage*, Naš čas, št. 50, 22. 12. 1988, Titovo Velenje

Razkrinkavanje vsakdanjih absurdnosti v politiki posredno kaže tudi na posebnosti velenjske občine. Zlasti v ekoloških temah je DZ izpostavil dejstvo, da občina ne pozna razvojne strategije brez premoga. Odsotnost alternative linearni industrijski rasti tudi v drugih panogah občinskega gospodarstva pogloblja že tako katastrofalne učinke na naravno okolje. Hkrati pa zagotavlja kontinuiteto tega kraja kot enega zadnjih večjih slovenskih oporišč klasičnega industrijskega delavstva. Brez razvojnih konceptov, ki bi temeljili na propulzivnih tehnologijah, je občinska politika obsojena tudi na servilno prilagajanje republiškim energetskega načrtom, na neki drugi ravni pa posredno zagotavlja aktualnost trditve Josipa Županova o konservativni koaliciji med politično elito in jugoslovanskim delavskim razredom (nekateri novejši raziskave napovedujejo, da se bo v razvitih deželah v naslednjih dvajsetih letih socialna plast tradicionalnega delavskega razreda skrčila na 6 do 10 % aktivnega prebivalstva). To pa je temelj ohranjanja obstoječih razmerij gospodstva. V tej luči dobijo nov pomen tudi tisti protiekološki argumenti, ki grozijo z več tisoč brezposelnimi rudarji, če bi se ključne ekološke zahteve uresničile.

Ob takšni »perspektivi« bo med drugim tudi še vnaprej mogoče potrjevati ideološko legitimnost z gojitvijo realsocialističnega kulta osebnosti. Med posebne zasluge lokalne občinske politike v osemdesetih letih sodi namreč tudi njen prispevek na tem področju: verjetno ni slovenske občine, ki bi tako agilno udejanjala ideološko formo kulta osebnosti: Velenje je tako edino mesto v Sloveniji, ki ima pred svojim imenom svojilni pridevnik Titovo, v mestnem središču je največji spomenik nekdanjemu voditelju, zgodovina mesta je neločljivo povezana z njegovimi obiski, izjemno so spoštovani lokalni (že upokojeni) »maršali« in nekdanji objekti ukazanega čaščenja itd. Nespremenjena gospodarska struktura občine pa nenazadnje omogoča nadaljevanje imidža Titovega Velenja kot »mladega socialističnega mes-

ta», ki je nastalo na mobilizacijski osnovi udarniškega kolektivizma.

Za konec priporočamo še enega od možnih branj pričujoče knjige. Zaradi temeljnega paradoksa samoupravljanja (kaže se kot vračanje v idilo predrazredne rodovne skupnosti, neodtujenih in neatomiziranih množic samoupravljalcev, ki živijo v malih in preglednih skupnostih, kjer »vsi vse poznajo«, na eni strani in razraščanju nepreglednega družbenoekonomskega in političnega sistema na drugi), je Slavoj Žižek ugotovil, da »...samoupravljanje ne more biti neposredno predmet politološko družboslovne analize v strogem pomenu, ampak le nekakšne nove etnologije«. (6) V duhu te trditve bi lahko knjiga predstavljala dragocen etnološki vir za bodočo zgodovino Šaleške doline in generacij, ki so se imenovalle samoupravljalci.

(6) Slavoj Žižek, *ibid.*, str. 202